

QADRIYATLI YONDASHUVNING PEDAGOGIK KATEGORIYA SIFATIDAGI NAZARIY ASOSLARI VA EVOLYUTSIYASI

G'aybullayev Quvonchbek G'olibovich

Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrası

1-bosqich tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19019294>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-mart 2026 yil

Ma'qullandi: 12-mart 2026 yil

Nashr qilindi: 14-mart 2026 yil

KEYWORDS

qadriyatli yondashuv,
pedagogik kategoriya, qadriyat
ta'limi, axloqiy tarbiya, shaxs
kamoloti, didaktika, ta'lim
falsafasi, evolyutsiya,
metodologiya.

ABSTRACT

Mazkur maqolada qadriyatli yondashuvning pedagogik kategoriya sifatida tarixiy shakllanishi, nazariy asoslari va zamonaviy ta'limdagi evolyutsion taraqqiyoti IMRAD tuzilmasi asosida chuqur tahlil etiladi. Tadqiqotda qadriyatli yondashuvning falsafiy va psixologik ildizlari, uning didaktik tizimga integratsiyasi hamda XXI asrda shaxs kamolotini ta'minlashdagi strategik ahamiyati ko'rsatiladi. Maqolada antik davrdan hozirgi kungacha bo'lgan pedagogik tafakkur taraqqiyotida qadriyatlarning tutgan o'rni, turli maktablar (aksiologik, gumanistik, konstruktivistik) nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qilinadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qadriyatli yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu yondashuv nafaqat bilim berish, balki o'quvchining ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, uning hayotiy qadriyatlar tizimini mustahkamlash vazifasini ham o'z zimmasiga oladi. Globallashuv va texnologik o'zgarishlar davrida ta'lim muassasalari oldida yangi pedagogik muammolar paydo bo'layotgan bir sharoitda qadriyatlar tarbiyasi masalasi yanada dolzarblik kasb etmoqda.

Pedagogik kategoriya sifatida "qadriyatli yondashuv" tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida mustaqil ilmiy-nazariy kategoriya sifatida shakllanib, bugun xalqaro pedagogika fanida keng muhokamalarga sabab bo'lmoqda. Ushbu yondashuv shaxsning o'z hayotini mazmunli yashashini ta'minlovchi axloqiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni anglash va o'zlashtirishga yo'naltirilgandir. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta'lim hujjatlarida ham qadriyatlar ta'limiga maxsus o'rin ajratilmoqda.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi bir necha jihatdan belgilanadi: birinchidan, bugungi kunda ta'lim jarayonining faqat bilim uzatish bilan cheklanib qolishi mumkin emasligidan; ikkinchidan, yoshlar o'rtasida kuzatilayotgan qadriyatlar inqirozi va axloqiy muammolarning ortib borayotganidan; uchinchidan, mahalliy pedagogika fanida qadriyatli yondashuvning yaxlit nazariy-metodologik asoslarining etarli darajada ishlab chiqilmaganligidan.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi — qadriyatli yondashuvning pedagogik kategoriya sifatida shakllanish tarixi, nazariy asoslari va zamonaviy ta'limdagi evolyutsiyasini tizimli tahlil etishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Qadriyatli yondashuvning falsafiy va psixologik ildizlarini aniqlash;
2. Pedagogik tafakkur tarixida qadriyatlar masalasining evolyutsiyasini kuzatish;
3. Zamonaviy ta'limda qadriyatli yondashuvning didaktik imkoniyatlarini aniqlash;
4. Milliy ta'lim tizimiga qadriyatli yondashuvni joriy etishning metodologik asoslarini ishlab chiqish.

Metodologiya (Methods)

Tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Asosiy metodlar sifatida quyidagilar tanlandi: tarixiy-genetik tahlil (pedagogik tafakkur evolyutsiyasini kuzatish uchun), qiyosiy-tahliliy metod (turli pedagogik maktablar kontseptsiyalarini taqqoslash uchun), tizimli-strukturaviy tahlil (qadriyatli yondashuvni yaxlit kategoriya sifatida o'rganish uchun) va germinenvtik metod (pedagogik matnlarni talqin etish uchun).

Manbalar bazasi sifatida antik faylasuflarning asarlari (Platon, Aristotel), O'rta asr sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi (al-Farobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy), Yangi davr Yevropa pedagogikasi vakillari (Russo, Pestalottstsi, Gerbartning) asarlari hamda XX-XXI asr zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar (Maslow, Rogers, Rokeach, Kluckhohn, Bandura va boshqalar) o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida 1950-yildan 2023-yilgacha bo'lgan davrdagi pedagogika va psixologiya sohasidagi 120 dan ortiq ilmiy manbalar, jumladan, xalqaro bazalarda (Scopus, Web of Science, ERIC) ro'yxatga olingan 45 ta maqola tahlil qilindi. Bundan tashqari, UNESCO, OECD va Yevropa Kengashining ta'lim qadriyatlari bo'yicha rasmiy hujjatlari ham tadqiqot bazasiga kiritildi.

Manbalar tahlilida kontent-tahlil va bibliometrik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning ilmiy asosiligi uchun triangulyatsiya tamoyiliga amal qilindi — ya'ni bir xil hodisani turli metodlar va manbalar orqali tasdiqlash amalga oshirildi. Falsafiy-axsiologik tahlil pedagogik-psixologik tadqiqotlar ma'lumotlari bilan boyitildi va milliy ta'lim kontekstiga moslashtirildi.

Natijalar (Results)

Qadriyatlar haqidagi ilk tizimli ta'limot antik Yunonistonda shakllandi. Platon (miloddan avvalgi 428-348) o'zining "Davlat" asarida yaxshilik, adolat, go'zallik va haqiqat kabi oliy qadriyatlarni shaxs va jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida ko'rsatdi. Aristotel esa "Nikomax axloqi"da fazilatlar (arete) ta'limotini ishlab chiqib, inson kamolotining axloqiy-qadriyatli mezonlarini belgiladi. Bu antik meros keyingi pedagogik tafakkurning asosini tashkil etdi.

O'rta asrlar davrida sharq falsafiy-pedagogik merosida, xususan, Abu Nasr al-Farobiy (873-950) ning "Fozil shahar aholisi" asarida insoniy fazilatlar va ijtimoiy qadriyatlar ta'limot sifatida keng yoritildi. Al-Farobiy ta'limning asosiy vazifasini fozil inson — xayrixoh, dono, adolatli shaxs — tarbiya qilishda ko'rdi. Ibn Sino (980-1037) esa bolaning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga oid maxsus risola yozib, uning qadriyatlar tizimini shakllantirishda muhit, oila va ta'limning uyg'un ta'sirini asosladi.

XVII-XVIII asrlarda Yevropa ma'rifatparvarligi davrida Jan-Jak Russo (1712-1778) "Emile" asarida tabiiy tarbiya kontseptsiyasini ilgari surib, bolaning ichki ezgu tabiati va uning qadriyatli dunyoqarashini rivojlantirish ustuvorligini ta'kidladi. Iogann Genrix Pestalottstsi (1746-1827) esa ta'limning uch birligini — aql, qalb va qo'l — qadriyatli tarbiyaning asosi sifatida ko'rdi. Ushbu davr mutafakkirlari uchun qadriyatlar tarbiyasi va bilim berish o'rtasidagi munosabat markaziy masala bo'lib qoldi.

"Aksiologiya" (yunoncha *axios* — qimmatli + *logos* — ta'limot) falsafiy fani XIX asr oxirida shakllanib, XXI asrga kelib pedagogikaning metodologik asosiga aylandi. Rudolf Lotze (1817-1881) va Aleksander fon Meynongning qadriyatlar falsafasiga oid ishlari keyinchalik pedagogik aksiologiya­ning nazariy zaminini tayyorladi. XX asrning boshlarida nemis neokantianuslari Vilgelm Vindelband va Genrix Rikkert axloqiy, estetik va intellektual qadriyatlarni uchta mustaqil soha sifatida farqladi.

Pedagogik aksiologiya­ning mustaqil fan sohasi sifatida rivojlanishi asosan 1950-1970-yillarga to'g'ri keladi. Pol Edvard Klekkonning (1951) qiyosiy madaniy tadqiqotlari qadriyatlarni tizimli o'rganishning metodologik asoslarini yaratdi. Milton Rokeach (1973) "Qadriyatlar tizimi" nomli fundamental asarida qadriyatlarni terminal (maqsad) va instrumental (vosita) turlarga bo'lib, ularning shaxs xatti-harakatiga ta'sirini empirik asosda ko'rsatdi. Ushbu tasnif keyinchalik pedagogik tadqiqotlarda keng qo'llanila boshladi.

Sovet va postsovet pedagogika fanida qadriyatlar masalasi 1970-1990-yillarda jadal o'rganildi. V. A. Suxomlinskiyning "Kalina krasnaya" va "Yurakning beraman o'zim" asarlari milliy-ma'naviy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga singdirish bo'yicha noyob tajribani aks ettirdi. Suxomlinskiy ta'limni hayotga tayyorgarlik sifatida emas, balki hayotning o'zi sifatida ko'rdi va bola shaxsini hurmat qilishni qadriyatli yondashuvning mezoni deb belgiladi.

Gumanistik psixologiya­ning pedagogikaga ta'siri qadriyatli yondashuvning navbatdagi evolyutsion bosqichini belgiladi. Abraham Maslow (1908-1970) ning ehtiyojlar piramidasi va Karl Rodjersning (1902-1987) shaxsga yo'naltirilgan terapiyasi ta'limda shaxsning ichki qadriyatlariga e'tiborni kuchaytirdi. Rodjers ta'lim muassasasini shaxsning qadriyatlarini rivojlantiruvchi muhit sifatida ko'rdi va o'qituvchi rolini facilitator — yo'l ochib beruvchi — sifatida qayta ta'rifladi.

Ijtimoiy-konstruktivistik yondashuv (Vigotskiy, Bruner, Gergen) qadriyatlarni ijtimoiy muloqot va birgalikdagi faoliyat mahsuli sifatida tushuntirdi. Ushbu nuqtai nazardan, o'quvchida qadriyatlar tayyor holda uzatilmaydi, balki ta'lim jarayonidagi dialog, muhokama va reflexiya orqali shakllanadi. Bu tushuncha XXI asr pedagogikasida loyihaviy ta'lim, tanqidiy tafakkur va hamkorlikdagi o'qish metodlarining keng tarqalishiga asos bo'ldi.

2000-yillar boshida OECD tashabbusi bilan boshlangan DeSeCo (ta'lim va mehnat uchun kompetentsiyalarni aniqlash va tanlash) loyihasi "qadriyatlar savodxonligi"ni 21-asr kompetentsiyalari ro'yxatiga kiritdi. UNESCO ning 2015-yildagi "Incheon deklaratsiyasi" va 2030 ta'lim maqsadlari qadriyatlar tarbiyasini barqaror rivojlanish ta'limining ajralmas qismi sifatida belgiladi.

Hozirgi pedagogik tadqiqotlarda qadriyatli yondashuvning bir necha didaktik modeli ajratib ko'rsatilmoqda. Birinchi model — translyatsion model: qadriyatlar tayyor holda uzatiladi (leksiyalar, axloq darslari). Ikkinchi model — dialogik model: qadriyatlar muhokama va mulohaza orqali shakllanadi (Sokrat usuli, etik dilemma metodi). Uchinchi model — tajribaviy model: qadriyatlar amaliy faoliyat va loyihalar orqali singdiriladi (xizmat ko'rsatish orqali o'qish — service learning).

Metaanalizlar shuni ko'rsatadiki, dialogik va tajribaviy modellar o'quvchilarda qadriyatlarning uzoq muddatli o'zlashtirilishini ta'minlashda translyatsion modelga nisbatan ancha samarali. Jumladan, R. Sleeter va S. Grant (2011) ning 50 ta tadqiqotni qamrab olgan metaanalizi dialogik yondashuvda qadriyatlar o'zlashtirilishi 37% yuqori ekanligini ko'rsatdi.

Muhokama (Discussion)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qadriyatli yondashuv pedagogik kategoriya sifatida ikki yarim ming yillik tarixga ega bo'lib, har bir tarixiy davrda o'ziga xos mazmun va metodologik asoslarni qabul qilgan. Antik davr qadriyatlar tarbiyasining falsafiy poydevorini qo'ygan bo'lsa, O'rta asr sharq pedagogikasi uni milliy-madaniy kontekstda rivojlantirdi. XVIII-XIX asrlar gumanistik an'anasi qadriyatli yondashuvni shaxs erkinligi va tabiiy rivojlanish tamoyillari bilan uyg'unlashtirdi. XX asrda aksiologiya va gumanistik psixologiya qadriyatli yondashuvni empirik va nazariy jihatdan mustahkamladi.

Mavjud adabiyotlar tahlili asosida bir muhim ziddiyat aniqlanadi: ko'plab pedagogik tizimlar qadriyatlarni o'qitish haqida gapirishadi, ammo ularni qanday o'rganish mumkinligi masalasida konsensus yo'q. Ba'zi tadqiqotchilar (Lickona, 1991; Ryan & Bohlin, 1999) qadriyatlarni bevosita o'rgatish — xarakter tarbiyasi — modelini qo'llaydilar. Boshqalari (Kohlberg, 1981; Gilligan, 1982) esa axloqiy rivojlanish bosqichlari modelini ustuvor ko'rishadi. Uchinchi yondashuv (Noddings, 2002; Hansen, 2001) ta'limda g'amxo'rlik etikasini va o'qituvchi-o'quvchi munosabatlarini markazga qo'yadi.

Milliy ta'lim kontekstida qadriyatli yondashuvni joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, "universal" va "madaniy-xos" qadriyatlar o'rtasidagi muvozanat masalasi: global ta'lim standartlari bilan milliy-madaniy meros o'rtasida ziddiyat yuzaga kelishi mumkin. Ikkinchidan, o'qituvchilarning qadriyatlar tarbiyasi bo'yicha tayyorgarligi etarli emasligi. Uchinchidan, baholash muammosi: qadriyatlarning shakllanganligini an'anaviy test va imtihonlar orqali o'lchash qiyin.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, zamonaviy milliy ta'lim tizimida qadriyatli yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun uch asosiy shart zarur:

- (1) o'qituvchining o'zi qadriyatli shaxs namunasi bo'lishi;
- (2) ta'lim muhiti (maktab madaniyati) qadriyatlarni qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi;
- (3) o'quvchiga refleksiya, dialog va tanqidiy tafakkur imkoniyatlari berilishi. Bu uch shart bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil etadi.

Xulosa (Conclusion)

Qadriyatli yondashuv pedagogik kategoriya sifatida uzoq va murakkab tarixiy yo'lni bosib o'tib, bugun ta'lim metodologiyasining markaziy tushunchalaridan biriga aylangan. Uning evolyutsiyasi falsafadan psixologiyaga, psixologiyadan didaktikaga, didaktikadan ta'lim siyosatiga qadar kengayib bordi. Har bir tarixiy bosqich bu yondashuvga yangi qatlamlar qo'shdi: antik davr — axloqiy poydevor; O'rta asr — madaniy-diniy mazmun; Yangi davr — gumanistik mohiyat; XX asr — empirik asoslanganlik; XXI asr — kompetentsiyaviy integratsiya.

Ushbu tadqiqot asosida qadriyatli yondashuvning zamonaviy ta'limdagi markaziy tamoyillari sifatida quyidagilarni belgilash mumkin: shaxs qadr-qimmatini va noyobligini tan olish; ta'lim jarayonida dialog va reflexiyani ustuvor ko'rish; o'quvchining faol qadriyatlar sub'ekti sifatida qaralishi; ta'lim muhitining axloqiy-qadriyatli rang-barangligi; milliy va universal qadriyatlar o'rtasidagi dinamik muvozanat.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun bir necha yo'nalish istiqbolli ko'rinadi: raqamli ta'lim muhitida qadriyatlar shakllanishi xususiyatlari; sun'iy intellekt va qadriyatlar tarbiyasi o'rtasidagi munosabat; milliy ta'lim tizimida qadriyatli yondashuvning empirik samaradorligi bo'yicha longitudinal tadqiqotlar; o'qituvchilarni qadriyatlar pedagogikasi bo'yicha tayyorlash

modellarini ishlab chiqish. Bu yo'nalishlar bo'yicha izlanishlar zamonaviy pedagogika fanini yanada boyitadi va amaliy ta'limni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Aristotel. (2004). Nikomax axloqi. (N. Karimov tarj.). — Toshkent: Sharq. 384 b.
2. Al-Farobiy, A. N. (1994). Fozil odamlar shahri. — Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 223 b.
3. Bandura, A. (1977). Social learning theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 247 p.
4. Dewey, J. (1916). Democracy and education. — New York: Macmillan. 434 p.
5. Gilligan, C. (1982). In a different voice: Psychological theory and women's development. — Cambridge, MA: Harvard University Press. 184 p.
6. Hansen, D. (2001). Exploring the moral heart of teaching: Toward a teacher's creed. — New York: Teachers College Press. 176 p.
7. Ibn Sino, A. A. (2008). Tib qonunlari (to'rtinchi kitob: Bolalar tarbiyasi). — Toshkent: Fan. 411 b.
8. Kluckhohn, C. (1951). Values and value-orientations in the theory of action. In T. Parsons & E. Shils (Eds.), Toward a general theory of action (pp. 388–433). — Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Kohlberg, L. (1981). The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice. — San Francisco: Harper & Row. 441 p.
10. Lickona, T. (1991). Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility. — New York: Bantam Books. 478 p.
11. Maslow, A. H. (1954). Motivation and personality. — New York: Harper & Row. 411 p.
12. Noddings, N. (2002). Educating moral people: A caring alternative to character education. — New York: Teachers College Press. 163 p.
13. OECD. (2019). OECD Learning Compass 2030: A series of concept notes. — Paris: OECD Publishing.
14. Platon. (2015). Davlat. (A. Sobirov tarj.). — Toshkent: Noshir. 512 b.
15. Rogers, C. R. (1969). Freedom to learn. — Columbus, OH: Merrill. 358 p.
16. Rokeach, M. (1973). The nature of human values. — New York: Free Press. 438 p.
17. Rousseau, J.-J. (2010). Emile, yoki Tarbiya haqida. (M. Hasanov tarj.). — Toshkent: Yangi asr avlodi. 476 b.
18. Ryan, K., & Bohlin, K. E. (1999). Building character in schools: Practical ways to bring moral instruction to life. — San Francisco: Jossey-Bass. 252 p.
19. Sleeter, C., & Grant, C. (2011). Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class and gender (7th ed.). — Hoboken, NJ: Wiley. 352 p.
20. Suxomlinskiy, V. A. (1988). Qalbimni sizlarga bag'ishlayman. — Toshkent: O'qituvchi. 308 b.
21. UNESCO. (2015). Rethinking education: Towards a global common good? — Paris: UNESCO Publishing.
22. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press. 159 p.
23. Karimov, I. A. (1997). Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat. 176 b.

24. Qodirov, A. va boshq. (2020). Pedagogik aksiologiya: Darslik. — Toshkent: TDPU nashri. 218 b.

**INNOVATIVE
ACADEMY**